

igényeket. A magyarok jogi, a horvátok történeti és a szerbek etnikai érvei olyan nagy földrajzi átfedéseket produkáltak, hogy a térség nemzetállami alapon történő átszabása csak háborúk útján volt lehetséges. Ez az antagonisztikus ellentét torkollt időről időre borzalmas etnikai konfliktusokba, és ez szülte meg a kötet összes tanulmányában tetten érhető koncepciót, amely szerint a mindentől és mindenkitől „félni kell”. Mindegyik szereplő félt az összes többitől, ezért céljai eléréséhez külső hatalmakat próbált megnyerni. Ress ábrázolásában ennek az eredménye az, hogy a Kárpát-medence és a volt Jugoszlávia népeinek történelme igen jelentős részben nem a belső fejlődés, hanem a nagyhatalmak pillanatnyi viszonyának és politikai elképzeléseinek a függvénye.

Megoldást csak a 19. században született romantikus nemzetfelfogással való teljes szakítás hozhatna; annak elismerése, hogy az egyén személyes szabadsága szent és sérthetetlen, függetlenül attól, hogy milyen nemzetiségű és melyik állam területén él. Ahhoz, hogy ez megvalósulhasson, tüzetesen és hitelt érdemlően meg kell ismernünk a térség történelmi kisiklásának menetét az elmúlt kétszáz évben. Ehhez nyújtanak kapaszkodót Ress Imrének ebben a kötetben összegyűjtött, az olvasót sok mindenre ráébresztő tanulmányai.

Varga Szabolcs

Magyar múlt horvát szemmel*

A könyv bemutatását – némileg rendhagyó módon – a fogyatékoságok felsorolásával kezdem. A lista nem különösebben hosszú, ráadásul tételeiért aligha lehet a szerzőt okolni.

A kötetben nem tüntették fel a kiadás évét. Ez bosszantó, mert még nagyon friss, alig egy éves; de három, öt vagy tizenegy év múlva, ismervé Sokcsevits Dénes munkatempóját, talán magának a szerzőnek is gondot okozhat felidézni, pontosan mikor is jelent meg ez a munkája. Hiányzik a kötetben szereplő rengeteg személyt sorba rendező névmutató, amely megkönnyítené az olvasó helyzetét. Nehezen szokik hozzá az olvasó szemé a felhasznált forrásokat és a forrásként felhasznált irodalmat, illetve szakirodalmat felsoroló fejezet „tagolásához”. Az enyém hozzá sem szokott. A tördelőszerkesztő nem volt a helyzet magaslatán, amikor elren-

* SOKCSEVITS Dénes: *Magyar múlt horvát szemmel*. Magyar a magyarért Alapítvány, Kapu Könyvek, Budapest, é. n. [2004.] 261 p.

dezte a tekintélyes bibliográfiát. Azt is szerencsésebbnek tartottam volna, ha a nagyszámú illusztráció (64 kép) mellett, vagy – amennyiben ezt az illusztrációhoz kapcsolódó bővebb magyarázat nem teszi lehetővé, valahol az adott oldalon – jegyzetben tüntetik fel, hogy kit, vagy mit ábrázol a kép. Ezek azonban csak apró kellemetlenségek, amelyek mit sem vonnak le a munka értékeiből.

Jóval hosszabb a listája a munka erényeinek, amelyekért már a szerző a „felelős”. Napjainkban egyre fontosabbnak tűnik a nemzetképek és nemzeti sztereotípiák kutatása. Nem mintha korábban nem ismerték volna föl ennek a jelentőségét, ám sok esetben hiányzott a kellő történeti távolság vagy szakmai kompetencia. Esetleg foglalkoztak is vele, de csak érintőleg, vagy kizárólag egy-egy szűkebb tudományterület eszközeinek a felhasználásával. Márpedig a nemzetképek és nemzeti sztereotípiák kutatásához nem elegendő egyetlen tudományág, a történeti mesteriség ismerete és alkalmazása, mert legalább ennyire fontos hozzá a szociálpszichológia eszközeink használata. Ez fordítva is igaz: kizárólag szociálpszichológiai módszerekkel sem lehet hiteles nemzetképet felrajzolni. Soksevits Dénes találékonyan ötvözi a két diszciplína eszköztárát, sőt, vizsgálódásaiba bevont egy harmadikat, az irodalomtörténetet is. Mindennek eredménye az ismertetett monográfia, melynek 261 oldalán a magyar–horvát kapcsolatok ezerszáz éves története elevenedik meg, ahogy azt Horvátországban látták és láttatták. A könyv oldalain, kis túlzással, szinte napról napra végig követhetjük a horvát politikai közélet magyarsággképének formálódását, változásait, majd a 19. század második felére (enyhe kilengések mellett) statikussá válását, amely állapot a Monarchia felbomlásáig tartott.

A szerző előszavának első oldalán udvariasan utal a nagy elődök eredményeinek hasznosítására. Néhány oldallal később pontosítja is, milyen témakörökben születtek ezek az eredmények (politikátörténeti–közjogi, szellemi–kulturális kapcsolatok), és meg is nevezi a szerzőket (sokan közülük, szerencsére, csak annyiban számítanak „elődnek”, hogy életkorukból adódóan korábban kezdtek el foglalkozni a délszláv–magyar kapcsolatokkal). Mindebből kiderül, hogy a szerzőnek a szűken vett nemzetkép-kutatásban úttörő munkát kellett végeznie, hiszen kutatásai fő időszakában (1992–1999) még csak egy-két kisebb–nagyobb tanulmány állt rendelkezésére.

Soksevits három szálon próbálja felgombolyítani a magyarsággkép alakulását. A könyv kétharmadában a megragadható kezdetektől a horvát politikai közélet magyarsággképének változásait követi, jórészt korabeli publicisztikák és sajtó, valamint a kortársak levelezései alapján.

Ez a megközelítés szokványos, mondhatni klasszikus és szükségszerű. Ám az ilyen jellegű munkák többsége meg is áll ennél. Sokcsevits is ezen a szálon indult el, de olyan alapossággal és olyan rendszerességgel, hogy önmagában ennek a szálnak a végigvitele is elegendő indok lett volna könyve kiadásához. Ő azonban túllépett a klasszikus megközelítésen, és a 19. század első harmadában már szárnyát bontogató horvát történettudomány – tulajdonképpen a 19. század folyamán utóbb keveset változó – magyarságképét is elemzi. Emellett a történelem- és földrajz-könyvekben felbukkanó magyarságképet is megvizsgálta. Ez külön érdeme a munkának, lévén, hogy a tankönyvek meghatározó szerepet játszanak a nemzeti önkép alakításában, és indirekt (olykor direkt) módon a más nemzetről alakítandó képet is döntő mértékben befolyásolják. Sokcsevits eljárása bizonyítja, mennyire nem alaptalan az unalomig ismételt figyelmeztetés a tudósok, különösen a történészek felelősségéről. Hiszen a formálódó horvát történettudomány megteremtői és legnevesebb 19. századi képviselői – Franjo Rački, Tade Smičklas és nyomukban szinte minden történész – már nemcsak saját korukban láttatták negatív szerepben a magyarokat, hanem ezt az ábrázolást a középkor évszázadaira is visszavetítették, amikor pedig modern értelemben vett magyar–horvát nemzeti ellentét nem létezett. Ezzel mintegy eleve elrendeltek, szükségszerűnek tüntették fel a horvát–magyar szembenállást. A múltba visszavetített negatív magyarságkép jelenik meg Šenoa történelmi regényeiben is, aki Rački művei alapján ítélte meg a múltat, és ezt ismertette meg a széles olvasóközönsséggel (203.).

Végül a harmadik szál a dualizmus kori horvát irodalomban megjelenő magyarságkép. (A szerző a dualizmus korára összpontosít ugyan, de a könyv lapjain elszórva szinte a teljes újabb kori horvát irodalom szerepet kap.) Az irodalomtörténeti megközelítés szükségességét Sokcsevits meggyőzően mutatja be: a horvátok dualizmus kori nézeteit a magyarokról a 20. században – a történelemkönyvek mellett – éppen az irodalomoktatás örökítette tovább napjainkig (200.).

Sokcsevits Dénes munkájában sokáig az első megközelítés a kizárólagos; majd a 19. század első felétől megjelenik emellett a második, és végül a harmadik is. Tartalmilag az összkép egyértelműen negatív. A szerző a horvát magyarságkép évszázadok során bekövetkező átalakulásának sommázatát éppen az irodalom magyarságképe kapcsán fogalmazza meg a legmarkánsabban: „A horvát népénekek, a reneszánsz és barokk eposzok és más költemények vagy történetírói munkák többnyire pozitív magyarságképe negatívvá vált: az addigi hős harcostárs, a közös jogokat és alkotmányosságot bátran védelmező magyar alakja az eltérő ér-

dekeket hozó nemzeti törekvésekből kialakuló politikai ellentétek következtében háttérbe szorult....” (199.) A 20. század elejére pedig a korábban több szempontból is követendőnek tartott magyar példából szinte már csak a magyarok lelkes hazafisága maradt meg követendő és elvont pozitívumként.

Ez a változás a történeti-közjogi szálon haladva is jól kimutatható. Az alapjában pozitív magyarságképen az 1790-es országgyűlésen a hivatalos nyelv kérdése körül kipattanó magyar–horvát ellentét kelti az első komolyabb repedéseket, amelyeket utóbb az illírismus térhódítása mélyít el. A korábban is meglévő kettősség a 19. század negyvenes éveire nyilvánvalóbbá válik. Megjelenik a „jó” magyar, akivel lehet együttműködni, mint Széchenyi, és a „rossz” magyar, Kossuth, akitől semmi jó nem várható (35.). A repedések az 1848-as forradalom és szabadságharc idején mélyülnek szakadékká; ekkor sor került a magyar–horvát perszonálunió magalakulása óta első, és remélhetőleg utolsó fegyveres szembenállásra a két nemzet között.

Sokcsevits nem tételez lineárisan romló helyzetet. A Bach-korszak abszolutizmusa ismét barátságos magyarságkép megjelenését eredményezi a horvátság körében. A bensőséges barátság mércéje a kulturális kapcsolatok intenzitása (a szerző a kulturális kapcsolatok élénkségét „a horvát magyarságkép lakmuspapírjának” nevezi). Miközben 1848 előtt Zágrábban alig volt elképzelhető magyar színtársulatok meghívása, addig 1860-ban 34 előadással, óriási sikerrel szerepelt a magyar nemzeti opera és színtársulat (59.). Majd következik a kiegyezés és a kiegyezés kritikája, Khuen-Héderváry kormányzása; végül a horvát–magyar államközösség utolsó évtizede, amikor a teljesen fekete magyarságképen a napi politikai szükségletek eredményeként csak rövid időre jelennek meg világosabb foltok, amelyek nyomtalanul el is tűnnek, mielőtt a megjelenésüket előidéző politikai pillanat elmúlt.

A könyv olvasása közben egyre világosabbá válik, hogy egy népnél egy másik népről alkotott képét egyrészt teljesen racionális okok formálják: mennyire hasznos vagy káros egyik vagy másik pillanatban az adott nép számára a másik nép barátsága, mennyire találnak közös ellenségre, ellenfélre (lásd a Bach-korszakot). Másrészt azonban a nemzetkép formálódásában merőben irracionális mozzanatok is szerepet játszanak, sok esetben meghatározóbbat, vagy legalább annyira fontosat, mint a racionális elemek (például Rački munkái nyomán Šenoa történelmi regényeiben). Ezek a rögzült, beágyazódott sztereotípiák egyes esetekben szintén egykori racionális okok következményei. Mégis elkeserítő látni, hogy egyik-másik sztereotípiát mennyire mélyen beleivó-

dott egy-egy réteg tudatába. Még elkésőbb, hogy e többségükben hamis sztereotípiákat mennyire céltudatosan használták fel és állították napi politikai célok szolgálatába (többek között tömegtámogatás megszerzése végett). A magyarországi millenniumi ünnepek horvát visszhangját bemutató fejezet erre szemléletes példa. Vannak azonban biztató elemek is ugyanebben a fejezetben, nevezetesen, hogy a gazdasági érdek és az emberi kíváncsiság képes színből vagy szívből félretenni az előítéleteket, és a már-már felhívással felérő propaganda ellenére (hogy ne utazzanak Budapestre) horvátok nagy számban látogattak el a magyar fővárosba megtekinteni az ezredéves kiállítást, amelyen négy horvát pavilon volt (127.).

Sokcevičs Dénes könyvében legendákkal számol le és téveszméket oszt el, sok esetben meghökkentve a magyar olvasót. A könyv horvát nyelvű megjelentetése esetén, amit mindenképpen szerencsének tartanék, a horvát olvasó is gyakran kapja majd föl a fejét. Noha a könyv címe *Magyar múlt horvát szemmel*, a szerző bizonyos mértékig a horvát múltat is fel-felvillantja a magyar olvasónak. A 85. oldalon például bemutatja, miként lesz a nemzeti hős Jelačićból a nemzet árulója, legalábbis a horvát jogpárti politikus, Eugen Kvaternik retorikájában.

A szerző egyik legnagyobb erénye törekvése a tárgyilagosságra. Miközben részletesen idézi és sorolja a megalapozott vagy alaptalan magyarellenes kijelentéseket és vádakait, a hamis vagy elferdített állítások közül a legjelentősebbeket érvelően cáfolja, mintegy helyre billentve a mérleget. Rámutat például, hogy miközben Zágrábban 1904-ben A. G. Matoš a magyar és a horvát kultúra összehasonlításából a horvátot hozta ki győztesnek, és erre alapozva javasolta, hogy nyissanak Budapesten horvát tanszéket, itt már 10 éve működött ilyen tanszék. S míg a Monarchia felbomlása után Zágrábban megszüntették a magyar tanszéket, Budapesten ez Bajza József haláláig működött (135.). Röviden tisztázza Khuen-Héderváryt is a „horvátfalás” vádjá alól, cáfolva a vele kapcsolatban használt „leggyűlöltebb magyar” jelző létjogosultságát: „...ténykedését nem tarthatjuk annyira károsnak, ahogyan azt a korabeli horvát ellenzék és a horvát közvélemény nagy része látta. Úgy is mondhatnánk, hogy Khuen-Héderváry Horvátországnak sokkal kevesebbet ártott, mint a horvát–magyar kapcsolatoknak.” (207.)

Azt hiszem, törvényszerűen alakult a Sokcevičs leírta módon a horvátok magyarságképe. Ez mindenhol így van, ahol nem két teljesen egyenrangú, azonos lélekszámú, politikai és gazdasági erejű etnikum, nemzet él „közös háztartásban”. Bár a szerző nem helyezi vizsgálódását szélesebb nemzetközi keretbe, skót–angol, ír–angol, horvát–szerb és ma-

gyar–osztrák vonatkozásban a horvátok magyarsággépének alakulásához hasonló görbét rajzolhatnánk föl.

Summa summarum: Sokcsevits Dénes egy fehér lapot próbált teleírni tudományos igényességgel; egy lapot a szomszéd nemzetek magyarsággépéről szóló képzeletbeli vastag könyvből, amelyben mindeddig jószereivel a legtöbb lap fehér volt, vagy legfeljebb feléig-harmadáig volt teleírva. Sokcsevits most teleírta ezeket a fehér lapokat, talán ha egy-két széljegyzetnek hagyott helyet rajta. Csak szurkolhatunk azért, hogy a horvátok fehér könyvének is teleírja néhány lapját, és mihamarabb elkészítse könyve ikerpárját: milyen a horvát múlt magyar szemmel?

Hornyák Árpád

A magyar diplomácia déli szomszédságpolitikája az 1920-as években *

Magyarország első világháború és a trianoni békeszerződés utáni nemzetközi helyzete, a Monarchia más utódállamaival kialakuló kapcsolata hosszú-hosszú évek óta a hazai történettudomány kiemelt témája. Vizsgálatát nem könnyíti, hogy szüntelenül heves világszemléleti és politikai érzelmek kavarnak körülötte. Ez a következmények súlyát azóta is vállukon hordozó, kisebbségbe került honfitársaink és a velük kapcsolatban álló vagy egyszerűen együttérző itthoni lakosság részéről érthető – ám a történettudomány számára nem helyettesítheti a tények pontos, tárgyilagos feltárását. A tudásnak erre a szeletére kétféleképpen tekinthetünk: mondhatnók, hogy „a pohár félig üres”, de azt is, hogy „jelentős részben már megtelt”. Igaz, az elpusztult vagy rejtőző akták helyén jó néhány űr tátong. Az érdekelt országok egy részében sokáig az iratok erősen szelektív hozzáférhetősége is korlátozta a kutatást. Jó néhány szerző évtizedes fáradságos munkája nyomán mégis számottevő publikus dokumentumhalmaz gyűlt össze. Színvonalas feldolgozások, az oktatás számára igényes egyetemi szemelvénykötetek is születtek.

Hornyák Árpád kötete többek közt az utóbbi évtizedben végbement kettős változás örvendetes terméke. Az egyik, hogy a szomszédos országok többségében minden akadály ellenére számottevően javultak a le-

* Hornyák Árpád: *Magyar–jugoszláv diplomáciai kapcsolatok 1918–1927*. Forum Könyvkiadó, Novi Sad, 2004. 359 p.